

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС**ПОТОМСЬКА Н. А.,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
(Національний університет державної
податкової служби України)

АРТЕМЕНКО Д. С.,

студент
(Національний університет державної
податкової служби України)

УДК 34.343.13

**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ
ЯК СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Наукова стаття присвячена дослідженню актуальних проблем, які стосуються процесуального становища юридичної особи як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності. У статті проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення категорії «правовий статус» та розкрито внутрішню структуру правового статусу.

Ключові слова: юридична особа, правовий статус, кримінальний процесуальний статус.

Научная статья посвящена исследованию актуальных проблем, касающихся процессуального положения юридического лица как субъекта уголовной процессуальной деятельности. Проанализированы подходы различных ученых относительно определения категории «правовой статус» и раскрыта внутренняя структура правового статуса.

Ключевые слова: юридическое лицо, правовой статус, уголовный процессуальный статус.

The scientific article is sanctified to research of issues of the day, touching judicial position of legal entity as subject of уголовно-процессуальной activity. Approaches of different scientists are analyzed in relation to determination of category "legal status" and the underlying structure of legal status is exposed.

Key words: legal entity, legal status, criminally judicial status.

Вступ. В умовах сучасної Євроінтеграції нашої держави та активної побудови демократичного і громадянського суспільства в Україні, важливою складовою системи кримінального процесуального законодавства та дотримання законності являється нормативне врегулювання статусу учасників (суб'єктів) кримінальної процесуальної діяльності.

Проблемою визначення суб'єктного складу кримінальних процесуальних правовідносин займалися такі вітчизняні вчені: Ю.М. Грошевий, Є.Г. Коваленко, В.Т. Маляренко,

М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, А.І. Редька, Г.Ф. Хохряков, В.В. Назаров, В.М. Тертишник та інші.

Проте до цього часу не знайшло свого вирішення в кримінальному процесуальному законодавстві України та в теоретичних напрацюваннях питання стосовно участі юридичних осіб в якості суб'єктів кримінального процесу.

З метою визначення процесуального становища юридичних осіб як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності необхідно дослідити та проаналізувати питання щодо співвідношення між правовим і процесуальними статусом особи, але для цього, насамперед, необхідно з'ясувати, що собою являє поняття «правовий статус» і з яких елементів він складається.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в розгляді та аналізі нормативно-правової бази та теоретичних напрацювань, які стосуються визначення процесуального становища юридичної особи як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності.

Результати дослідження. У широкому значенні під правовим статусом суб'єкта слід розуміти його положення в системі суспільних правовідносин, яке закріплене в законодавстві. Ця категорія понятійного визначення відображає індивідуальні особливості суб'єкта і реальне його положення в системі різноманітних суспільних відносин.

З цього приводу В.М. Трофименко зазначає, що в основі правового статусу лежить фактичний соціальний статус суб'єкта. Право лише закріплює це положення, «одягає» його в законодавчі рамки. Таким чином, соціальний і правовий статус співвідносяться як зміст і форма [4, с. 114–117].

Досить влучно поняття «правовий статус» визначає В.О. Котюк як складну, збірну категорію, що відображає всю сукупність зв'язків людини з державою, суспільством. Тому питання про структуру цього поняття не знайшло однозначного вирішення. Так, до елементів, що складають структуру правового положення, автор відносить права, свободи і обов'язки особи [5, с. 100].

Такої ж позиції дотримується і О.А. Лукашова, вказуючи, що ряд додаткових елементів потрібно вважати або передумовами правового статусу (наприклад, громадянство, загальна правоздатність), або похідними елементами по відношенню до основних (так, юридична відповідальність вторинна по відношенню до обов'язків, адже без обов'язку немає відповідальності), або категоріями, що далеко виходять за межі правового статусу (система гарантій) [6, с. 29–30].

Існують й інші визначення правового статусу. Так, А.Г. Братко до правового статусу, крім вказаних елементів, відносить правоздатність, дієздатність та громадянство [7, с. 172–173].

Окрім того, Н.І. Матузов до структури цього поняття відносить: а) правові норми, що встановлюють зазначений статус; б) правосуб'єктність; в) основні права і обов'язки; г) законні інтереси; д) громадянство; е) юридичну відповідальність; ж) правові принципи; з) правовідношення загального (статусного) типу [8, с. 237].

Як слушно зазначає Н.В. Вітрук, громадянство, правосуб'єктність, юридичні гарантії знаходяться в нерозривному зв'язку з правовим статусом, якщо так можна сказати, слугують йому. Тільки їх наявність робить правовий статус таким, що функціонує, діючи для особистості. Тобто всі ці елементи є структурними складовими правового положення особи [9, с. 27]. Аналогічну точку зору розділяє і Л.Д. Воєводін [10, с. 33].

Більш складну структуру правового статусу пропонує М.М. Тищенко. Автор виходить із необхідності розгляду правового статусу суб'єкта як у вузькому, так і в широкому сенсі. У вузькому сенсі під правовим статусом суб'єкта слід розуміти сукупність врегульованих нормами права проявів соціальних і правових якостей суб'єктів певної галузі права. Елементами правового статусу в такому розумінні є: а) права; б) правоздатність; в) дієздатність; г) свободи; г) обов'язки; д) законні інтереси. У широкому розумінні статус суб'єкта становить собою сукупність усіх закріплених у нормах права засобів, за допомогою яких визна-

часться положення суб'єкта в тих чи інших правовідносинах. Елементами такого статусу суб'єкта (в широкому розумінні) слід визнати: а) правовий статус суб'єкта у вузькому розумінні; б) правові принципи статусу суб'єкта; в) гарантії забезпечення правового статусу суб'єкта; г) функції, права та обов'язки інших суб'єктів діяльності, що мають певні правові відношення [11, с. 8].

Найбільш прийнятною, на наш погляд, видається точка зору тих авторів, які розглядають правовий статус як об'єктивну категорію в тому розумінні, що його зміст визначається структурою взаємовідносин суб'єкта і суспільства, громадянина і держави. І тому до структури цієї категорії відносяться: 1) суб'єктивні права і свободи; 2) правосуб'єктність; 3) обов'язки; 4) законні інтереси; 5) гарантії прав і законних інтересів; 6) відповідальність [12, с. 41–49].

Зважаючи на те, що статус суб'єкта безпосередньо включає в себе права та обов'язки, ми вважаємо недоцільним розглядати їх окремо. Проте, на думку М.С. Строговича, права суб'єктів не можна ототожнювати з гарантіями цих прав [13, с. 57–58].

Вступаючи в кримінальні процесуальні правовідносини, юридична особа, як і суб'єкт будь-якої іншої галузі права, має кримінальну процесуальну правосуб'єктність та свій процесуальний статус. Правосуб'єктність – одна з обов'язкових передумов правовідносин, яка відноситься до умов набуття правового статусу [14, с. 411].

На сьогоднішній день поняття юридичної особи активно використовується усіма галузями права, але традиційно воно було сформовано в рамках цивільно-правової доктрини, у контексті регулювання майнового обороту та по цей час не піддавалось теоретичній переробці.

Враховуючи загально-правові погляди на правосуб'єктність як на здатність особи набувати права й обов'язки, на її складові правоздатність та дієздатність, на нашу думку, необхідно дати визначення цим категоріям і в кримінальному процесі України.

Окрім того, ми вважаємо, що під кримінальною процесуальною правоздатністю треба розуміти здатність мати кримінальні процесуальні права й обов'язки. Під кримінальною процесуальною дієздатністю – здатність особисто здійснювати кримінальні процесуальні права та виконувати свої обов'язки.

На нашу думку, кримінальна процесуальна правоздатність та дієздатність виникають одночасно з цивільною, саме з моменту створення юридичної особи, точніше – з моменту державної реєстрації (внесення відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців).

В науковому просторі є й інші точки зору. Так, деякі вчені вважають, що кримінальна процесуальна правоздатність виникає з моменту залучення особи до кримінального процесу [15, с. 67].

Однак, ми вважаємо, що з такою точкою зору погодитися не можна. Наприклад, достатньо за аналогією згадати, коли виникає можливість бути позивачем та відповідачем (цивільно-процесуальна правосуб'єктність) за цивільним законодавством, а саме – з моменту державної реєстрації.

Таким чином, з моменту створення та державної реєстрації юридична особа також має право заявляти про злочин, бути залученою до кримінального процесу. Документами, що підтверджують кримінальну процесуальну правосуб'єктність в кримінальному законодавстві, є ті ж самі, що і в цивільному законодавстві, про те вони мають свою специфіку.

Проводячи аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України, маємо зазначити про те, що на сьогоднішній день введення юридичної особи як суб'єкта кримінального процесу, а особливо як суб'єкта кримінальної відповідальності, є новацією, що прогресує в контексті Євроінтеграції України.

Взагалі, інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, є традиційним інститутом англо-американського загального права і дуже нерішуче впроваджується в положення європейського (континентального) кримінального права.

Разом з тим, як вважає А.В. Наумов, каменем спотикання на шляху введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб є помилкове протиставлення класичного принципу континентального європейського кримінального права про особисту відповідальність винуватої особи і вказаного принципу англо-американського кримінального права [16, с. 108].

Таким чином, протиріччя між традиційним класичним і новим інститутом кримінальної відповідальності є уявними, і правотворчий досвід європейських країн, які зуміли подолати його (наприклад, Франція у своєму Кримінальному кодексі 1992 р.), переконливо доводить, що відповідальність юридичних осіб може існувати разом з принципом особистої винної відповідальності та доповнювати його.

В Цивільному кодексі України, юридична особа, визначається через термін «організація» під яким у науці розуміють об'єднання, що спільно реалізують програму або мету та діють на основі певних правил та процедур [3].

Таким чином, можна було б взагалі відмовитися від ідеї запровадження в кримінальне законодавство такого суб'єкта злочину, як юридична особа, та притягувати її до кримінальної відповідальності в разі вчинення кримінального правопорушення як злочинну організацію. Але згідно з Кримінальним кодексом України метою діяльності такого злочинного об'єднання є вчинення злочинів з ретельною довготривалою підготовкою або керівництвом чи координацією злочинної діяльності інших осіб.

Вимагає також особливого підходу вирішення питання про кримінальну відповідальність юридичної особи у зв'язку з участю її посадової особи у вчиненні кримінального правопорушення як співучасника або підбурювача, де і може бути належним чином застосований інститут співучасті. Діяння (бездіяльність) фізичної посадової особи відповідної організації буде кваліфікуватися за відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України. Проте на сьогоднішній день залишається не визначеним, який злочин ставити у вину самій юридичній особі, в інтересах якої діяла її службова особа.

Доцільно вважає О.Г. Кальман, що за злочини кримінальну відповідальність повинні нести конкретні фізичні службові особи, винні у вчиненні злочину. В іншому випадку до кримінальної відповідальності будуть притягуватись рядові працівники, які ніяким чином не впливали на прийняття і реалізацію протизаконних рішень керівників юридичних осіб [17, с. 65–66].

Також до юридичної особи недоцільно застосовувати традиційне покарання, однак юридична особа може бути піддана всім класичним майновим санкціям, а також забороні здійснювати певну діяльність чи її обмеженні, покарання може також стосуватись репутації юридичної особи [18, с. 309–311].

Аналізуючи практику діяльності органів Державної фіскальної служби України, у тому числі і підрозділів податкової міліції, маємо звернути увагу на те, що слідчими податкової міліції розслідуються кримінальні правопорушення у сфері оподаткування, бюджетній та кредитно-фінансовій сферах. Вчинення кримінальних правопорушень у зазначених сферах не можливе без участі юридичних осіб-суб'єктів господарювання. Проте будь-які протиправні діяння вчиняються від імені юридичної особи її службовими особами, а саме: директором, головним бухгалтером або особою, яка має право підпису. Відповідальність покладається на юридичну особу у вигляді фінансових санкцій та пені, яку необхідно сплатити до державного бюджету України за результатами податкової перевірки.

Висновки. З усього вищевикладеного можна зробити висновок, що запровадження в українському законодавстві кримінальної відповідальності юридичних осіб потребує подальших наукових розробок та відповідного обґрунтування результатами, отриманими в процесі практичної діяльності. Це пояснюється специфічними ознаками юридичної особи як суб'єкта кримінальної процесуальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III (із змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (із змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (із змінами та доповненнями) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Трофименко В.М. Уголовно-процессуальные гарантии в системе правового статуса личности / В.М. Трофименко // Актуальные проблемы государства и права: Сборник научных трудов юридического института Одесского госуниверситета им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1998. – № 5. – С. 114-117.
5. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Общая теория прав человека / [И.А. Карташкин., Н.С. Колесова., А.М. Ларин. и др.; отв. ред. Е.А. Лукашева]. – М.: Норма, 1996. – 520 с.
7. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: [монограф.] / В.М. Тертишник. – Дніпропетровськ: Юрид. Акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
8. Теория государства и права: Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 742 с.
9. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе/ Н.В. Витрук.; отв. ред.: В.А. Патюлин. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
10. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие/ Л.Д. Воеводин.; отв. ред.: Н.А. Богданова. – М.: Издво Моск. ун-та, Норма, Инфра. – М, 1997. – 304 с.
11. Тищенко М.М. Адміністративно-процесуальний статус громадянина України: проблеми теорії та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.07/ М.М. Тищенко. – Х., 1999. – 21 с.
12. Корнуков В.М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / В.М. Корнуков. – Х., 1988. – 415 с.
13. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2-х томах. / М.С. Строгович. – М.: Издательство “Наука”, 1968. – Т.1. – 470 с.
14. Циганюк Юлія Володимирівна. Цивільний позов у кримінальному процесі України та країни континентальної правової системи: порівняльно-правове дослідження : дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Ю.В. Циганюк. – Київ, 2008 р. – 205 с.
15. Нескороджена Лариса Леонідівна. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України : дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Л.Л. Нескороджена. – К.: 2002. – 225 с.
16. Организованная преступность и коррупция в России (1997–1999) / [В.Н. Кудрявцев, В.В. Лунеев, А.В. Наумов] // Актуальные вопросы борьбы с преступностью в России и за рубежом – М., 2000 – № 2.
17. Кальман О.Г. Кримінально-правова політика і проблеми протидії корупції в Україні / О.Г. Кальман // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми : матеріали міжнародної наукової конференції. – ДЮІ ЛДУВС МВС України, 2006.
18. Уголовное право зарубежных государств. Общая часть: учеб. пособ. / под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Омега-Л, 2003. – 576 с.

